

Stange Müfrezesi'nin Harp Ceridesine Göre Kafkas Cephesi'nde Dr. Bahaeddin Şakir

Alaattin UCA

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, KARAMAN

Özet

Dr. Bahaeddin Şakir İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden biridir. O, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı mücadele etti. Kafkas Cephesi'nde Osmanlı Devleti Almanlarla işbirliği yaptı. Bu çalışmada Bahaeddin Şakir'in Kafkas cephesindeki mücadeleleri Alman Komutan Stange emrindeki müfrezenin tutmuş olduğu Harp Ceridesine göre ele alınmıştır. Bu Harp Ceridesi elbette ki ana kaynaktır. Böylece Bahaeddin Şakir'in hayatının bir bölümü aydınlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dr.Bahaeddin Şakir,Stange,Kafkas Cephesi,,İttihat ve Terakki Cemiyeti, Harp Ceridesi.

Dr.Bahaeddin Şakir in Caucasian Front According to Stange Detachment War Diary

Abstract

Dr. Bahaeddin Şakir is one of the leaders of the Committee union and progressive society. He fought against the Russians at the Caucasian Front in the first world war. Ottoman Empire collaborated with the Germans in the Caucasian Front. In this study, Bahaeddin Şakir's struggles in this front are discussed according to diary of war that were kept by the detachment under the command of Stange. Of course, this diary of war is main sources. Thus, another part of Bahaeddin Şakir's life is illuminated.

Key Words: Dr.Bahaeddin Şakir,Stange,The Caucasian Front,The Committee Union and Progressive Society,Diary of War.

Dr. Bahaeddin Şakir Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ünlü simalarından biridir. 1874'te doğdu. Doğum yerinin İstanbul veya İslimiye olduğu ifade edilmektedir. Bu konuda kesin bir bilgi yoktur. 1896'da İstanbul'da Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. 1889 yılında Askeri Tıbbiye'de kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde etkili bir biçimde faaliyet göstermeye başladı. Aktif bir ittihatçı idi. 1922 yılı Nisan ayının 16sını 17sine bağlayan gece Berlin'de Ermeni teröristler tarafından şehit edilinceye kadar bu çizgisinden sapmadı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hem siyasi hem de askeri faaliyetleri içinde yer aldı. Muharip subay olmamasına rağmen Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesinde Ruslara ve Ermenilere karşı Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi sıfatıyla mücadele etti (UCA 2009: 5, 8, 9, 269, 288, 425).

Bu cepheye hem Osmanlı Devleti hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti özel önem vermektedir. Bizzat Enver Paşa burada orduya komuta ettiği gibi Teşkilat-ı Mahsusa'nın ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri bu cephede görevlendirildi. Bunlardan biri de Dr.Bahaeddin Şakir Bey idi.

Kafkas Cephesi, Bahaeddin Şakir için hayatının dönüm noktalarından biri oldu. Çünkü o Harbiye'de eğitim almış bir subay değildi. Onun askerlikle ilişkisi sadece Askeri Tıbbiye'den mezun bir doktor olması ile

sınırlıydı. Dolayısıyla askerî doktor olarak cephedeki hastalara, yaralılara yardım etmesi düşünülebilirdi ama emrine askeri birlikler veya az çok bu vasfa haiz çeteler verilmesi ve Ruslarla ya da Ermenilerle fiili mücadeleye girişmesi beklenemezdi.

Ancak Bahaeddin Şakir, Kafkas Cephesi'nde bizzat düşmanın karşısında yer aldı, Ruslara ve Ermenilere karşı bir mücadeleye girişti. Bu bilinen mücadele bir Harp ceridesine de yansdı.¹ Ceride sözcüğü gazete, zabıtname ve tutanak anlamına gelmektedir. Harp ceridesi ise bir askeri birliğin savaş esnasında tuttuğu ve her türlü gelişmenin kaydedildiği günlük mahiyetini de taşıyan tutanaklardır. Harp cerideleri resmi belge niteliğinde olup savaş, ordu, coğrafya, iklim, teşkilat, yazışmalar gibi pek çok konuda önemli bilgiler ihtiva etmektedir.²

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlarla yapılan işbirliği kapsamında Çanakkale Cephesi'nde Alman subay ve askerlerine Türk Ordusu içinde görev verildiği gibi Alman Topçu Yarbay Stange emrindeki bir müfreze de

1 Söz konusu Harp Ceridesi, Yrd.Doç.Dr.Mehmet Mercan'ın danışmanlığında Hatice Yalçın tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak günümüz Türkçesi'ne aktarılmıştır. Bkz. Hatice Yalçın, Harp Ceridesi (I.Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Tokat, 2008.

2 Bkz. Mehmet Mercan, "Tarih Kaynağı Olarak Harb Cerideleri", Tarih Dergisi, İstanbul 2009, S.46, s.273-292.

Ruslarla savaşmak üzere İstanbul'dan Kafkas Cephesi'ne gönderildi. (Uca 2009: 281).

Alman Komutan Stange'nin emrinde görev yapan ve asıl orduya destek maksadıyla genelde çetelerin de katılımıyla güçlendirilen bu müfrezeye tarafından tutulan harp ceridesinde zaman zaman Bahaeddin Şakir Bey'in de adı geçmektedir.

23 Teşrin-i sani 330 (6 Aralık 1914) tarihinden başlayıp 30 Teşrin-i sani 331 (13 Aralık 1915) tarihine kadar devam edecek şekilde önemli gelişmelerin günü gününe hatta saati saatine not edildiği bu harp ceridesi, Dr.Bahaeddin Şakir'in Kafkas Cephesi'ndeki faaliyetlerine az da olsa açıklık getirmesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.

Adı geçen cerideye göre, 8 Kanûn-ı evvel 330 (21 Aralık 1914) tarihinde Bahaeddin Şakir Bey Çetesi ile Yakup Cemil Bey Çetesi ve Artvin'de bulunan Milo Hudut Taburu Stange'nin emrine verildi. Bahaeddin Şakir ve Yakup Cemil Bey çeteleri düşmanla karşı karşıya olup savunma durumundaydılar. Düşman bunlara karşı hem sayısal açıdan hem de harp araç ve gereçleri bakımından çok üstün olmakla beraber bu çetelerin elinde az da olsa top ve makineli tüfek gibi ağır silahlar da vardı. Hava soğuk her yer karla kaplıydı. Hava şartları ordunun hareketini kısıtlıyordu. Çeteler bu nedenle geceleri münasip kuvveti tedbir olarak düşman karşısında bırakıp geri kalanı civar köylere çekilmekte idi. Çünkü üzerlerinde kaput vesaire yoktu. Gerek Baha Bey (Bahaeddin Şakir) ve gerek Yakup Cemil Bey, kendi emirleri altında bulunan çetelerin hakiki sayılarını bilemiyorlardı. Tahmini olarak bu çete mensuplarının sayısı 1000-1500 kişi arasında idi. Milo Hudut Taburu ise 400 kişiden oluşuyordu (Yalçın 2008: 59).

Söz konusu harp ceridesinde bahsedilen Bahaeddin Şakir Bey Müfrezesi, Ardanuç – Ardahan arasında, Yakup Cemil Bey Müfrezesi de Ardahan civarında bulunmakta idi. Her iki müfrezeye de üstün Rus kuvvetleri karşısında başarı ile savunma yapıyorlardı (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1993: 602).

Stange tarafından tutturulan bu cerideden anlaşıldığı üzere Baha Şakir Bey (Bahaeddin Şakir)'e bağlı olarak görev yapan yaklaşık bir bölük kuvvetinde gönüllü süvari vardı. Müfrezelere hitaben yazılmış ve Ardahan'ın alınmasına yönelik olarak yapmaları gereken işleri ya da harekât planını içeren ve Ardanuç'ta yazıldığı anlaşılan, 10-11.10.330 (23-24 Aralık 1914) tarihli Müfrezeye Emri'nin altında Müretteb Müfrezeye Kumandanı Kaimmakam³ Stange imzasının yanısıra, "Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Bahaeddin Şakir" ibaresi bulunmakta idi (Yalçın 2008: 61, 62). Bu durum yetki bakımından Dr.Bahaeddin Şakir'in Kafkas Cephesi'nde Stange ile eşdeğerde olduğunun göstergesidir.

Yine söz konusu cerideye göre, Kafkas Cephesi'ndeki çetelere Bahaeddin Şakir Bey vasıtasıyla 16 Kanûn-ı evvel 330 (29 Aralık 1914) tarihli şöyle bir emir tebliğ ettirildi: Yakup Cemil Bey Müfrezesi Ardahan'ın kuzey

ve solundan, Veli Bey emrindeki gönüllü süvariler de Ardahan'ın güneydoğusundaki tepelerden evvelce tebliğ edilmiş emirde belirtildiği şekilde hareket edeceklerdir (Yalçın 2008: 78).

Bahaeddin Şakir Bey vasıtasıyla, Yakup Cemil Bey Müfrezesi'nin Kutayis⁴ yolu civarında emniyet tertibatı olarak oradaki evlerde iskân etmesi, diğer çetelerin şehirdeki kışlalarda iskân etmeleri bildirildi (Yalçın 2008: 84, 85). Harp ceridesinde geçen bu ifadelerden Ştange'nin emirlerini, genellikle Bahaeddin Şakir Bey vasıtasıyla tebliğ ettiği anlaşılmaktadır.

Bahaeddin Şakir, aynı zamanda bölgedeki Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin de reisidir. Bu durum konuyla ilgili kaleme alınmış başka kaynaklarda da geçmektedir (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1993: 603).

Ardahan'ın ele geçirilmesinden sonra Başkumandanlık Vekâleti'ne ve kumandanlıklarına özellikle de 3. Ordu ve 10. Kolordu'ya Ardahan'dan yazılan ve Stange ile Bahaeddin Şakir Bey'in imzasını taşıyan 17.10. 330 (30 Aralık 1914) tarihli rapor, Ardahan'dan Ardanuç'a özel bir süvari ile gönderildi. Belirtilen istikamette telefon hattı yoktu. Söz konusu raporun Ardanuç'tan telefonla Artvin'e oradan da telgrafla mahallerine gönderilmesi sağlandı. Böylesine önemli bir konuda yazılan raporun altında Stange ile birlikte Bahaeddin Şakir Bey'in imzasının olması yine onun cephedeki konumunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bu rapora göre, 15.10. 330 (28 Aralık 1914) tarihinde Ardahan'a iki saat mesafede Kazaklarla küçük bir çarpışma yaşandı. Gece civardaki köylerde geçirildi.

16.10.330 (29 Aralık 1914) günü saat dokuzda doğru nizamiye yani resmi birlikler cepheden, Yakup Cemil Bey Müfrezesi kuzey ve soldan, Veli Bey maiyetindeki piyade ve Emin Bey maiyetindeki süvariler sağdaki sırtlardan çıkarak muharebeye başladılar. Bahaeddin Şakir Bey de muharebelere katıldı. Düşmanın savunma imkânlarındaki üstünlüğüne rağmen akşama kadar muharebe devam etti. Birçok yaralı ve şehit verildi. Akşam olmasıyla birlikte her taraftan yapılan hücumu gören düşman şehrin (Ardahan) birçok kısmına, cephaneliklere, erzak depolarına ateş vererek geri çekildi. Saat yedide şehir nizamiye ve gönüllüler tarafından işgal edildi. Aynı zamanda şehrin evvelce işitildiği gibi Kazak ve piyadeler tarafından yağmalandığı da görüldü.

Düşmandan yaralı ve sağlam olmak üzere on altı esir alındı. Düşmanın buradaki Müslüman halka zulmettiği ve köylülerin birçoğunu süngülediği anlaşıldı. Bu yaralı köylüler Bahaeddin Şakir Bey'in gayretleriyle tedavi altına alındı.

Düşmanı takip için Kars yoluna gönüllü piyade ve süvari sevk edildi ise de Ruslar Ahılkelek⁵ yolundan kaçtıkları için büyük bir zayıf verdirilemedi. Süvari Kumandanı Jandarma

4 Gürcistan'ın ikinci büyük kentidir. Bkz. <http://www.cep-x.com/ansiklopedi/425785-kutayis.html>. (Son Erişim Tarihi: 22.06.2011)

5 Gürcistan'ın güney batısında bulunan bir kenttir. Bkz. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ah%C4%B1lkelek> (Son Erişim Tarihi: 22.06.2011)

3 Yarbay, bkz.(Devellioğlu 2010: 555)

Yüzbaşı Emin Bey'in şahadeti üzerine süvarilerin kısmen dağılması, esir edilmek üzere olan bir küçük Kazak müfrezesinin firarına sebep oldu. Buna rağmen birçok harp malzemesi, istihkâm aletleri, telgraf, telefon levazımatı, pek çok zahire, eşya, araba, kızak vesaire elde edildi.

Düşmanın savunma mevzisi ve topçu ateşi bakımından üstünlüğüne ve sayısının çokluğuna rağmen açık ovardan yapılan taarruz, üstün sebat ve şecaatle başarıya ulaştı.

Bu muharebede resmi kuvvetlerden 3 subay, 146 efrad şehit oldu. 7 subay, 404 efrad yaralandı. 15 efrad kayboldu.

Çetelerden ise 2 zabıt ile 20 -30 gönüllü şehit oldu. Yine üçü zabıt olmak üzere yüz kadar yaralı vardı.

Şehitler toplattırıldı, yaralılar, hastalar ve aşırı soğuk nedeniyle ayaklarından donanlar şehirdeki hastanelere sevk olundu.

Harp ceridesinde bu şekilde yer alan ve Ardahan'ın ele geçirilişini özetleyen bu raporun altında Stange'nin imzasından sonra yine "Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Bahaeddin Şakir" imzası bulunmaktadır (Yalçın 2008: 86 - 88). Ayrıca bu rapor, Kafkas Cephesi'nde Stange'nin emrinde nizamiye denilen resmi kuvvetlerin yanı sıra Bahaeddin Şakir ve Yakup Cemil emrindeki gönüllülerin veya çetelerin de bulunduğunu ve teşkilatlanmanın bu şekilde yapıldığını ortaya koymaktadır.

Bahaeddin Şakir'in cephede bir topun yerinin değiştirilmesiyle ilgilendiği ya da elde sadece bir top olduğu için onun ihtiyaç duyulan başka bir yere nakline çalıştığı da görülmektedir. Nitekim Bahaeddin Şakir söz konusu harp ceridesinde yer alan ve Müfrez Kumandanı Stange'ye hitaben yazdığı 21.10.330 (3 Ocak 1915) tarihli yazıda Kazakların bir köyü işgal ettiklerini dile getirerek, Yakup Cemil Bey'in yanında bulunan topun ona lazım değilse, düşmandan gizlice geriye çekilerek, karargâha gönderilmesini istedi. Bu topun destek olarak kullanılmasını ve piyade birlikleri tarafından köyün kurtarılmasını talep etti (Yalçın 2008: 101).

Bahaeddin Şakir bu cephede zaman zaman keşifler de yaptırdı. Müfrez Kumandanlığına bir yazı göndererek Alagöz ⁶ istikametinde atılan topların 10. Kolordu tarafından atıldığı bildirildiğini ancak gerçek durumu araştırmak için ileri bir süvari müfrezesi gönderdiğini ifade etti. Sonradan söz konusu top ateşinin düşman tarafından açıldığı anlaşıldı (Yalçın 2008: 105).

Ardahan'ın Ruslar'dan alınmasından kısa bir süre sonra Sarıkamış'ta uğranılan yenilgiden dolayı, düşman karşısında başarılı olamayan Stange Müfrezesi ve gönüllü çeteler geri çekilmeye başladılar. Bu cephedeki bozgun çabuk gelişti. Ruslar üstün imkânlarla sahip olmanın verdiği avantajla kolayca ilerlediler. Çünkü Osmanlı Devleti'nin asıl kuvvetlerini oluşturan 3.Ordu birlikleri de Ruslar karşısında tutunamıyor ve geri çekiliyorlardı.

Bu arada Stange, Ardahan-Ardahan yolu üzerindeki Yalnızçam Geçidi'nin⁷ Teşkilat-ı Mahsusa tarafından

⁶ Ardahan'a bağlı bir köydür. Bkz. <http://www.alagozkoyu.net/> (Son Erişim Tarihi: 22.06.2011)

⁷ Artvin-Ardahan yolu üzerinde yaklaşık 2640 m rakımda bulunan bir geçittir. Buradan geçilerek Yalnızçam üzerinden Ardahan'a ulaşılmaktadır. <http://www.candede.net/gecitler/>(Son Erişim Tarihi: 22.06.2011)

tutulması için Ardahan'a gitmiş olan Bahaeddin Şakir Bey'e, "Teşkilat-ı Mahsusa Riyasetine" diye başlayan, 23.10.330 (5 Ocak 1915) tarihli bir emir yazdı. Emrindeki mevcut süvarilerle bu geçidin tutulmasını sağlamasını, ayıracağı kuvvetli bir keşif kolunu Yalnızçam-Ardahan istikametine göndermesini, Yalnızçam'da telgraf hattı yapmakla meşgul İstihkâm Bölüğü'nden iki manganın orada kalmasını, diğer grubun Ardahan'da düşman olup olmadığını tespit ederek kendisine bildirmesini ve de Yalnızçam'da kalacak İstihkâmcılara kendi süvarilerinden uygun miktarda takviye yapmasını istedi. Bu sırada Yakup Cemil Bey izin almaksızın İstanbul'a döndü (Yalçın 2008: 108). Yakup Cemil Bey'in bu davranışı ileride İstanbul'da Bahaeddin Şakir'in onunla mücadele etmesine hatta idam edilmesini sağlamasına sebep olacaktır (Uca 2009: 321).

Aynı gün Stange, Başkomutanlık Vekâleti'ne, 3. Ordu ve 10. Kolordu Komutanlıklarına çekilmek üzere 23.10.330 tarihli bir telgrafi Ardahan'da bulunan Bahaeddin Şakir Bey'e iletilmek üzere özel bir süvariyle gönderdi. O da bu telgrafi gideceği yerlere çekti. Stange bu telgrafta Ardahan'ın kaybedildiğini ve kendisinin de geri çekildiğini, zayıfın çok olduğunu bildirdi. Ayrıca Alay sancağı muhafızlarının şehit olduğu, sancağın geceleyin yırtıldığı halde şehitlerin arasında kaldığını, Rusların ilerlemekte olduğu ve emrindeki müfrezenin acilen asker, cephaneye elbise, teçhizat ile takviye edilmeden hareket edemeyeceğini de dile getirdi (Yalçın 2008: 109). Bu telgraf da Stange'nin yazışmalarını ya da ordu birlikleriyle irtibatını yine Bahaeddin Şakir Bey vasıtasıyla sağladığını göstermektedir.

10. Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa ise Ardahan telgraf merkezine gönderdiği 22-23.10.330 (4 -5 Ocak 1915) tarihli telgrafta Stange'ye Kolordu'nun kazandığı başarılarından bahsetti. Tekrar Ardahan üzerine yürünmesini emretti. Ayrıca Ardahan'daki Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Bahaeddin Şakir Bey ile görüşüp teşrik-i mesai etmesini ve evvelce verilen talimat doğrultusunda seri ve kararlı olmasını istedi (Yalçın 2008: 111, 112). Bu talepler Bahaeddin Şakir'in 3.Ordu Karargâhında halen itibarlı bir kişi olduğu ve kendisinden bir şeyler beklendiği anlamına gelmektedir.

Harp ceridesinde yer alan ifadelerden Dr.Bahaeddin Şakir Bey'in de içinde bulunduğu Stange kuvvetleriyle 10.Kolordu arasında olması gereken irtibatın tam sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Hatta söz konusu ceridede 10. Kolordu'nun bazen mevkiinin bile bilinmediği ifade edilmektedir (Yalçın 2008: 115, 118). Bu da Kafkas Cephesi'nde kuvvetler arasında iletişim sağlanamadığının delilidir.

Dolayısıyla o günlerde Stange Müfrezesi ve ona bağlı gönüllülerin 10. Kolordu ile irtibatı Erzurum Valiliği vasıtasıyla sağlanmaya çalışıldı. Bahaeddin Şakir Bey, Ardahan'dan 28.10.330 (10 Ocak 1915) tarihinde, 10. Kolordu Kumandanlığı'na, "Erzurum Valisi vasıtasıyla 10. Kolordu Kumandanlığı'na" diye başlayan bir telgraf gönderdi.

Telgrafta bu ifadenin kullanılması yani Erzurum Valiliği vasıtasıyla haberleşmenin sağlanması, Stange Kuvvetleriyle 10. Kolordu ve de 3. Ordu Karargâhı arasında doğrudan irtibatın kurulmadığını veya bazen bağlantının kesildiğini göstermektedir.

Bahaeddin Şakir, bu telgrafta, kendileri Ardahan'ı kaybettikten sonra oranın Kolordu tarafından geri alındığına dair haberler aldığını ancak keşif yaptırmasına rağmen civardaki Kazaklardan dolayı bir sonuç alamadığını bildirdi. Gerçek durumun ne olduğunu sordu. Hali hazırda Ardanuç'ta kalıp bu havaliyi müdafaa etmenin doğru olacağını, yoksa Oltu yoluna doğru ilerleyerek Kolorduya katılması gerektiğini söyleyip, bu hususta ne yapması gerektiğinin kendisine bildirilmesini istedi. Düşman hakkında da bilgi vererek düşmanın süvari birliklerinden oluştuğunu, karşılarında piyade yani yaya birliklerinin olup olmadığını bilmediğini ifade etti.

Ancak bu telgrafta dikkati çeken bir durum var. Bundan önceki telgraflarda Stange'nin ismi ilk sırada iken burada "Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Bahaeddin Şakir" isminin ilk sırada yer aldığı "Müretteb Müfrez Kumandanı Kaimmakam Stange" ibaresinin de alta olduğu görülmektedir (Yalçın 2008: 115, 116). Her şeye rağmen bölgede bir belirsizliğin, iletişimsizliğin olduğu da yine harp ceridesindeki açıklamalardan anlaşılmaktadır.

Yakup Cemil Bey'in İstanbul'a gitmesinden sonra onun çetelerindeki nefer sayısının yetmişe kadar düştüğü ve bu kuvvetlerin başına Halit Bey'in tayin olduğu da yine söz konusu harp ceridesinden anlaşılmaktadır. Burada yer alan ifadeye göre, Halit Bey'in de Baha Bey'e bağlı olarak görev yapması kararlaştırılmıştır (Yalçın 2008: 117). Bu gelişme de Bahaeddin Şakir'in cephede hâlâ etkili olduğunun işaretidir.

Stange tarafından Yakup Cemil Bey Müfrezesi Kumandanı Halit Bey'e gönderilen 30.10.330 (12 Ocak 1915) tarihli telgrafta, Bahaeddin Şakir Bey çetelerinin Hantuşet⁸ mevkiini tutacağı bildirilmektedir (Yalçın 2008: 121).

İncelediğimiz harp ceridesinde Bahaeddin Şakir Bey'in adı bazen de Baha Şakir şeklinde geçmektedir (Yalçın 2008: 126). Emrindeki kuvvetlerden de Şakir Bey Çetesi olarak bahsedilmektedir. Mesela Rus ordusu karşısında çekilmenin devam ettiği günlerde yazılan Stange imzalı ve 2.11.330 (15 Ocak 1915) tarihli Müfrez Emri'nde, "Şakir Bey Çetesi köprübaşında sandıklarla cephaneye bırakmıştır. Bunlardan istifade edebileceğinizi alıp askere dağıtacaksınız" şeklinde bir ifade bulunmaktadır (Yalçın 2008: 138).

Harp ceridesinin 2 Kanûn-ı sani 330 (15 Ocak 1915) tarihli kısmında yer alan mülâhazat, yani düşünceler bölümünde yazılanlara göre, düşmanın ilerleyişi karşısında bütün çeteler dağılmış ve Bahaeddin Şakir Bey üç dört gün evvel Artvin'e ve oradan da Borçka'ya gitmiştir (Yalçın 2008: 141).

⁸ Artvin'in Şavşat İlçesine bağlı bir köydür. Bkz. <http://www.hantuset.com/> (Son Erişim Tarihi: 22.06.2011)

3. Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa, Stange'ye gönderdiği 2.11.330 (15 Ocak 1915) tarihli emirde Rusların istirdad ettikleri yani geri aldıkları bölgelerde Müslüman halkı katlettikleri haberini aldığını, dolayısıyla kati bir mecburiyet olmadıkça bulunduğu yerden geri çekilmemesini talep etti. Borçka civarındaki Ali Rıza Bey Müfrezesi müstesna olmak üzere o civardaki bütün Teşkilat-ı Mahsusa efradının Bahaeddin Şakir Bey vasıtasıyla Stange'nin emrinde olduğunu hatırlattı ve bunları efrad-ı askeriye gibi istihdam etmesini istedi. Ayrıca ona, intizamsızlığa vesaire ye cüret edenleri idam etme yetkisi verdi (Yalçın 2008: 141, 142). Bu tarihten itibaren Hafız Hakkı Paşa'nın cephenin bu bölümünde bazı düzenlemeler yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

O günlerde söz konusu cephede durum hiç de iç açıcı değildir. 2-3.11.330 (15-16 Ocak 1915) tarihli Müfrez Emrinin yer aldığı harp ceridesinin düşünceler kısmındaki açıklamalara göre, süvarilerle Artvin'e, oradan da Borçka'ya gitmiş olan Bahaeddin Şakir Bey'in derhal müfrezeye gelmesi emredildi. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi bütün çetelerin dağılmış olduğu beyan ediliyordu (Yalçın 2008: 142).

Karargâhta görevli olan ve söz konusu cerideyi bizzat kaleme alan kişinin ifadesine göre, Bahaeddin Şakir kendisine, 3.11.330 (16 Ocak 1915) tarihli bir mektup gönderdi. Bu görevli Bahaeddin Şakir'in kendisine gönderdiği mektubu yolda iken aldı. Bu mektupta Bahaeddin Şakir Bey, vesait-i nakliyenin (ulaşım araçları) mefkudundan yani yokluğundan dolayı ancak Borçka'dan Artvin'e gelebileceğini ve ertesi sabah karargâha ulaşabileceğini yazıyordu. Ancak yine adı geçen şahsın ifadesine göre, yarım saat sonra Baha Şakir Bey karargâha iltihak etti (Yalçın 2008: 150). Bu ifadelerden Bahaeddin Şakir Bey'in cephede ulaşım sıkıntısı çektiği, nakliye vasıtalarının yetersiz olduğu anlaşılmaktadır.

3. Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa, Köprüköy'den 5.11.330 (18 Ocak 1915) tarihinde "Artvin Müfrez Kumandanı Stange Bey'e" hitabıyla başlayan bir emir gönderdi. O civarda Bahaeddin Şakir Bey kumandasındaki Umum Teşkilat-ı Mahsusa kuvvetlerini emriniz altına alacak ve bilinen maksada karşı hareketlerinizi birleştireceksiniz dedi. Mezkûr kuvvetler reislerinden Yakup Cemil Bey'in seksen kişilik müfrezesini Halit Bey'e terk ederek İstanbul'a gittiği ve yerine bıraktığı Halit Bey'in de Baha Şakir Bey'e katılmak için bağımsız hareket etmekte olduğunun anlaşıldığını bu gibi keyfi ve müstakil hareket edenlere meydan vermemesini, buna cüret edenleri derhal azl ve divan-ı harbe sevk etmesini istedi. Baha Şakir Bey ile görüşerek Teşkilat-ı Mahsusa hakkında detaylı bilgiler almasını ve talep ettiği silah, cephaneye ve noksanı ikmal için de tedbirler almalarını söyledi (Yalçın 2008: 154). Görüldüğü gibi Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa bir taraftan Bahaeddin Şakir'i emri altına alması hususunda Stange'yi uyarırken, bir taraftan da birlikte çalışmalarını önermekte, net bir tavır ortaya koyamamaktadır.

Stange bu durumu hissetmiş olmalı ki 6.11.330 (19 Ocak 1915) tarihli cevabi telgrafında yukarıdaki isteklerle ilgili olarak “Emriniz gelmezden evvel Halit Bey müfrezesi dahi Bahaeddin Bey’in emri altına birleşmişlerdi” diye cevap verdi (Yalçın 2008: 155). Bahaeddin Şakir ile ilgili Ordu Komutanının diğer talepleriyle ilgili açıklamada bulunmadı. Bu durum Stange’nin Bahaeddin Şakir ve Halit Bey üzerinde etkinlik kuramadığı izlenimi vermektedir.

Stange’nin 8.11.330 (21 Ocak 1915) tarihinde Artvin’den 3.Ordu Kumandanlığı’na gönderdiği bir telgraftan, Bahaeddin Şakir Bey’in Teşkilat-ı Mahsusanın Tavusker⁹ Taburu’ndan üç yüz kişilik bir kuvveti otuz, kırk, elli, altmış kişilik gruplara bölerek civardaki köylerin ve yolların korunması için karakol vazifesi görmek üzere tedbirler aldığı anlaşılmaktadır (Yalçın 2008: 159). Bu da onun hâlâ tek başına cephede inisiyatif aldığı anlamına gelmektedir.

Söz konusu harp ceridesinde yer alan raporlarda muntazam olarak Bahaeddin Şakir Bey’in kuvvetleri hakkında Ordu Karargâhına bilgi verildiği de görülmektedir. 9.11.330 (22 Ocak 1915) tarihinde Stange’nin Hasankale’de bulunan 3.Ordu Karargâhı’na gönderdiği raporda Teşkilat-ı Mahsusa Baha Bey Çetesi’nin 562 nefer ve 562 silahtan oluştuğu ifade edilmektedir (Yalçın 2008: 160).

16-17.11.330 (29-30 Ocak 1915) tarihli raporda da Baha Bey kuvvetinin 9 zabıt, 658 müsella (silahlı) efrad, 20 binek ve 6 mekâreden¹⁰ oluştuğu yazılmaktadır (Yalçın 2008: 177).

17-18.11.330 (30-31 Ocak 1915) tarihli raporda ise Baha Bey tabiri kullanılmadan sadece Teşkilat-ı Mahsusa efradı zabıt 9, efrad 671, silah 671, mekâre 21, binek 5 olduğu belirtilmektedir (Yalçın 2008: 181). Bu raporların günlük verildiği anlaşılmaktadır.

Yine söz konusu harp ceridesinde yer alan ifadelerle göre, Alman Komutan Stange, 3.Ordu Komutanlığı’ndan aldığı emirle Rıza Bey müfrezesinin yardımına giderken, 1. Tabur Komutanı Ali Fethi Bey, Artvin’in savunmasına memur edildi, Baha Bey kuvvetine de Baha Bey’in delaletiyle Ali Fethi Bey’in icap eden emirleri vermesi ayrıca tebliğ edildi (Yalçın 2008: 164). “Baha Bey delaletiyle” tabirinin kullanılması yine onun saygınlığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Her ne kadar cephede kendisine saygıda kusur edilmese de 16.11.330 (29 Ocak 1915) tarihli Stange raporunda, Baha Bey mahiyetindeki gönüllülerin üstün düşman kuvvetleri karşısında başarı şansının olmadığı bildirildi (Yalçın 2008: 175).

Buna rağmen cephede faaliyet devam ediyordu. 17.11.330 (30 Ocak 1915) tarihinde Bahaeddin Şakir, Artvin’e Stange Müfrezesi karargâhına gönderdiği raporda, sağ cenahta Hasan Efendi Müfrezesi ile düşman arasında müsademe vuku bulduğunu, düşmanın top kullandığını ve bu bilgileri Nusret Bey’in telefonla Berta Köprüsü’nden¹¹

bildirdiğini açıkladı (Yalçın 2008: 177, 178).

18 Kanûn-ı sani 330 (31 Ocak 1915) sabahı Bahaeddin Şakir Bey, Berta Köprüsü’nde bulunan Veli Bey’den telefonla aldığı bilgiler doğrultusunda, düşmanın Veli Bey tarafına da taarruza başladığını ve aynı zamanda Çoruh’un solunda ve Ardanuç civarında bulunan Hasan Efendi Çetesi’nin de biraz geri çekilmeye mecbur olduğunu ilgililere bildirdi. Bu rapor üzerine, Teşkilat-ı Mahsusa Alay Kumandanlığına tayin edilen Yüzbaşı Halit Bey, Artvin’de bulunan 1500, 2000 çete mensubu ile Hasan Efendi tarafına (Çoruh’un soluna), 8. Alay ve 3. Taburdan da bir bölük, Artvin’in kuzeydoğusunda bulunan Ağlaha Köyü¹² sirtlarına hemen sevk edildi (Yalçın 2008: 182). Bütün bu gelişmeler Bahaeddin Şakir Bey’in cephede etkin olduğunun ve raporlarının dikkate alındığının delilidir.

Ceridede yer alan 19.11.330 (1 Şubat 1915) tarihli Stange raporundan da Bahaeddin Şakir Bey’in bu tarihte Ardanuç’ta olduğu anlaşılmaktadır. Zira rapora göre, Baha Şakir Bey’in kuvvetleri ancak 700 kişidir. İyi teşkil olunmamış ve cesur iseler de kuvvetlerinin tamamı müdafaa hattında olup, tek bir nefer ihtiyatları yoktur. Yalnız başlarına burayı müdafaa etmeleri mümkün değildir. Karşılarındaki kuvvet ise bir alayı Kazak olmak üzere üç alay piyade, birkaç tabur ve bir alay da Ermenidir. Bir miktar da topları vardır (Yalçın 2008: 184). Stange’nin bu açıklamalarından Baha Bey kuvvetlerinin cesur oldukları ancak iyi teşkilatlanmadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü bu kuvvetler bazı istisnalar olsa da askerlikle ilgisi olmayan gönüllülerden teşekkül etmektedir.

Mezkûr harp ceridesine göre, 3. Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa, Artvin’de bulunan Stange’ye Hasankale’den gönderdiği yine 19.11.330 (1 Şubat 1915) tarihli emirde Yusufeli’de bulunan 40 sandık büyük çaplı mavzer cephanesini Bahaeddin Şakir Bey için aldırınız. Yusufeli Kaimmakamlığına ayrıca yazılmıştır. İfadelerini kullanıyor (Yalçın 2008: 186). Bu ifadeler de Hafız Hakkı Paşa’nın Bahaeddin Şakir’e itimadının tam olduğunu ve özel önem verdiğini göstermektedir.

Bahaeddin Şakir Bey, Murgul’da bulunan Stange’ye iletilmek üzere Ardanuç’tan Artvin’e 20.11.330 (2 Şubat 1915) tarihinde bir rapor gönderdi. Bu raporda daha önce yaptığı bazı tespitleri yani Teşkilat-ı Mahsusa Alay Kumandanı Halit Bey’in iki mevki işgal ettiğini, düşmanın Avnik Köyü¹³ civarında bulunduğunu, havanın sisli olmasından dolayı düşman kuvvetlerinin miktarının keşif kolu tarafından takdir edilemediğini dile getirmektedir. Ayrıca düşmanın son teşebbüslerinin de akim kaldığı görüşündedir (Yalçın 2008: 187).

Aynı şekilde 21.11.330 (3 Şubat 1915) tarihli bir besleyen Berta Suyu üzerinde yapılmış 64 metre uzunluğunda üç gözlü bir Osmanlı köprüsüdür. [http://www.artvinansiklopedisi.com/index.php/Berta_K%C3%B6pr%C3%BCs%C3%BC\(Son_Erişim_Tarihi:22.06.2011\)](http://www.artvinansiklopedisi.com/index.php/Berta_K%C3%B6pr%C3%BCs%C3%BC(Son_Erişim_Tarihi:22.06.2011))

12 Yeni adı Ahlat Köyü [http://www.artvinliyiz.net/forumdisplay.php?566-ahlat-\(a%C4%9Flaha\)-k%C3%B6y%C3%BC\(Son_Erişim_Tarihi:22.06.2011\)](http://www.artvinliyiz.net/forumdisplay.php?566-ahlat-(a%C4%9Flaha)-k%C3%B6y%C3%BC(Son_Erişim_Tarihi:22.06.2011))

13 Erzurum’un Köprüköy İlçesine bağlı bir köydür. Bugünkü adı Güzelhisar’dır. <http://koprubasikoyu.com/kaleler/avnik-kalesi.html> (Son Erişim Tarihi: 22.06.2011)

9 Erzurum’un Olur İlçesinin eski adıdır.<http://www.erkurumkulturturizm.gov.tr/belge/1-58527/olur.html> (Son Erişim Tarihi: 22.06.2011)

10 Osmanlı Ordusunda taşıma işlerinde kullanılan hayvanlara verilen ad, yük hayvanı (Devellioğlu 2010: 700)

11 Artvin-Şavşat karayolunun 21. kilometresinde, Çoruh Nehri’ni

raporda ise Borçka istikametine gönderilen süvari keşif kolunun Murgul hanelerine doğru ilerlemekte olan bir miktar düşman süvarisine rastlayarak ateş ettiği ve düşmanın çekilmesi üzerine keşif kuvvetinin geri döndüğünü ve Süvari Zabiti Bekir Bey maiyetinde ikinci bir keşif kuvvetini bölgeye gönderdiğini bildirmektedir (Yalçın 2008: 190). Harp ceridesinde yer alan bu tür raporlar da yine onun cephede aktif olduğu, gelişmelerle ilgili yorumlar yaptığı ve sürekli çevredeki gelişmeleri kontrol altında tuttuğu anlamına gelmektedir.

Söz konusu cerideye göre, Bahaeddin Şakir Bey 21.11.330 (3 Şubat 1915) günü Artvin'e geldi. Aslında geliş amacı Kuvarshan'da¹⁴ Artvin'in kuzeyinde Çoruh Nehri yakınlarında bir maden fabrikasını teftiş etmektir. Tam oraya doğru hareket edecekken Gümüşhane'de düşmanla çarpışma başladığı ve buna hafif bir surette topçu ateşinin iştirak ettiği haberini aldı. Neticeyi gözlemek için Artvin'de kaldı. Teşkilat-ı Mahsusa Alayı Kumandanı Vekili Yüzbaşı Ahmet Bey'i kendi yerine Kuvarshan'a gönderdi. Aynı zamanda müfreze kumandanlık vekâletinde bulunan Tevfik Bey'i de durumdan haberdar etti (Yalçın 2008: 190, 191).

21-22.11. 330 (3-4 Şubat 1915) tarihinde yazılan ve yine cephedeki gelişmelerin bildirildiği başka bir raporda ise Binbaşı Ahmet Tevfik imzasının altında "Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Bahaeddin" ibaresi görülmektedir (Yalçın 2008: 193).

O günlerde yine harp ceridesinde kullanılan tabirle Teşkilat-ı Mahsusa Baha Bey Kuvveti'nde değişiklik olduğu 25.11. 330 (7 Şubat 1915) tarihli rapordan anlaşılmaktadır. Buna göre muharip zabıt 9, muharip efrad 792, gayr-ı muharip efrad 316, mekâre 20, binek süvarisiyle birlikte 60'a ulaşmıştır (Yalçın 2008: 202).

3.12.330 (16 Şubat 1915) tarihli diğer bir rapordan da Bahaeddin Şakir Bey'in Berta Köprüsü gibi yerlerden aldığı bilgileri Stange'nin karargâhına aktardığı anlaşılmaktadır. Bu bilgilendirmeyi yaparken de "Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Bahaeddin Şakir", bazen de sadece "Bahaeddin Şakir" imzasını kullanmaktadır (Yalçın 2008: 206, 207, 208).

Stange Müfrezesi'ne ait söz konusu harp ceridesinde yer alan 3.12.330¹⁵ (16 Şubat 1915) tarihli müfreze emrine göre de Stange, Sirya Köprüsü'ne¹⁶ gidecek ve Bahaeddin Şakir de Artvin'de ona vekâlet edecektir (Yalçın 2008: 209). Ancak muhtemelen bu gerçekleşmeyecek çünkü Stange Artvin'den ayrılmadan Bahaeddin Şakir Bey ayrılarak Erzurum'a gidecektir.

Harp ceridesinin 5.12.330 (18 Şubat 1915) tarihli bölümünde, cephe haberleşmesini Bahaeddin Şakir'in

¹⁴ Artvin iline yaklaşık 16 km uzaklıkta bir köydür. Bu günkü adı Bakırköy Köyü'dür. <http://artvin.biz/artvin-koyler/513-bakirkoy-koyu-kuvarshan/> (Son Erişim Tarihi: 22.06.2011)

¹⁵ Bu tarih harp ceridesinde sehven 13.12.330 olarak yazılmıştır. Önceki ve sonraki belgelerin tarihi ve yaşanan olaylar yani konunun akışı bunu ispat etmektedir.

¹⁶ O dönemde Erzurum-Artvin yolu üzerinde bulunan Sirya (Zeytinlik) Köyü yakınında bir köprü. <http://www.artvindernegi.com/koylerartvin/merkez%20zeytinlik%20k%C3%B6y%C3%BC.htm> (Son Erişim Tarihi: 22.06.2011)

koordine ettiği, en azından gönderilen rapor veya telgraflarda "Artvin'de Baha Bey vasıtasıyla..." ibarelerinin kullanıldığı görülmektedir (Yalçın 2008: 214). Bu ifadeler her ne kadar Bahaeddin Şakir'in o günlerde cephede olduğu şeklinde yorumlanabilirse de bu belgeleri yazanların onun gidişinden haberdar olmadığı da düşünülebilir.

Çünkü 9.12.330 (22 Şubat 1915) tarihli bir belgenin yer aldığı harp ceridesinin yan tarafında yer alan mülahazat bölümünde, Artvin Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Bahaeddin Şakir Bey'in hasbel lüzum Erzurum'a gittiği ifade edilmektedir (Yalçın 2008: 217). Ancak onun gidiş tarihi kesin olarak yazılmamıştır. Söz konusu açıklamanın yapıldığı mülahazat bölümünün yanında yer alan belgede bütün gönüllülerin Halit Bey'in kumandasına gireceği bildirilmiştir. Bu ifadeden Bahaeddin Şakir Bey'in cepheden ayrıldığı anlaşılıyor ise de bunun ne zaman ve niçin gerçekleştiği harp ceriderinde net olarak açıklanamamaktadır. Bu durumu da normal karşılamak gerekir. Çünkü Teşkilat-ı Mahsusa Reisi'nin her hareketini takip etmek zor hatta imkânsız olduğu gibi onunla ilgili her bilgiyi her yerde bulmak da beklenmemelidir.

Bahaeddin Şakir'in bu tarihlerde Erzurum'a gittiği başka kaynaklarca da doğrulanmaktadır. Mesela Arif Cemil'e göre, Dr.Bahaeddin Şakir Bey, Erzurum valiliği tarafından kendisine gönderilen ve bölgeye takviye kuvvetlerin ulaşacağını içeren bir telgraf aldıktan sonra durumu yerinde incelemek üzere Şubat'ın dokuzuncu günü (1915) sabahleyin Erzurum'a hareket etmiştir (Arif Cemil Baskı tarihi yok: 204). Arif Cemil'in verdiği bu tarih Rumi takvime göre 9.12.330 yani 9 Şubat 1915, Miladi takvime göre de 22 Şubat 1915 gününe denk gelmektedir. Konuya böyle bakarsak Bahaeddin Şakir'in cepheden ayrılış tarihi hakkında hem harp ceridesinde ima edilen tarih hem de Arif Cemil'in verdiği tarih örtüşmektedir. Yani her ikisi de 22 Şubat 1915 tarihini işaret etmektedir.

Bahaeddin Şakir'in Erzurum'a gidişiyle ilgili farklı sebepler ileri sürülmektedir. Erzurum Valisi Tahsin Bey'in Erzurum'da 3.Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa'nın bile ölümüne sebep olan tifüs salgını başta olmak üzere sağlık problemleri, hekim ve sağlık malzemesi noksanlarıyla ilgili olarak İstanbul nezdinde girişimlerde bulunmak üzere onu Erzurum'a çağırdığı da iddia edilmektedir (Uca 2009: 289).

Bahaeddin Şakir Bey'in bölgeden ayrılmasıyla harp ceridesindeki raporlarda "Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Rıza" ibaresi yaygın olarak kullanılmaktadır (Yalçın 2008: 226).

Söz konusu harp ceridesinde 3.Ordu Erkân-ı Harp Reisi (Kurmayaş Başkanı) Guze, 13-14.12.330 (26-27 Şubat 1915) tarihinde Stange'ye sorular sormakta ve kendisine şu cevaplar verilmektedir. Harp ceridesine yansıyan söz konusu görüşmede Bahaeddin Şakir Bey'in adı şöyle geçmektedir:

Soru: Artvin'de Baha Şakir Bey ile gönüllüleri

birakarak müfrezenizden Rıza Bey müfrezesini de alarak Arhavi'ye gitmeniz mümkün müdür?

Cevap: Mümkündür, fakat Artvin zayıf kalıyor.

Soru: Sizin yerinize mutlaka Baha Şakir Bey'i takviye lazım ise ne kadar kuvvet göndermek kâfi gelir?

Cevap: Baha Bey kuvveti 1500'dür. Fakat dağımıktır. Toplu bir kuvveti bir arada değildir. Bu kuvvetin kısm-ı azamı iyi değildir. Baha Şakir Bey'in kuvvetini hiç olmazsa bir taburla takviye lazımdır.

Ayrıca Guze, Stange'nin Arhavi'ye giderek oradan Hopa'daki düşmana taarruz etmesinin düşmanın Çoruh Vadisi ve Batum'daki kuvvetlerinin Baha Şakir Bey'i tazyik etmelerine de mahal bırakmayacağı kanaatinde olduğunu bildirmektedir (Yalçın 2008: 228, 229).

Ancak bu yazışmanın yapıldığı tarihlerde yani 26 – 27 Şubat 1915 günlerinde, Bahaeddin Şakir Bey bölgede değildir. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi Erzurum'a gitmiştir. Bu durumdan Guze'nin haberdar olmadığı anlaşılmaktadır.

Incelediğimiz harp ceridesinde Bahaeddin Şakir'in Erzurum'dan ayrılışı ile ilgili açıklama yer almasa da onun, 13 Mart 1915'te Erzurum'dan da ayrılarak İstanbul'a gittiği bilinmektedir (Uca 2009: 291).

Yine söz konusu cerideden anlaşıldığına göre, Bahaeddin Şakir İstanbul'a gittikten sonra Alman Komutan Stange, 27.1.331 (9 Nisan 1915)'de Lazistan ve Havalisi Kumandanlığına atanan Mirliva Avni Paşa'nın emrine verilmiş, 3. Ordu Komutanlığına da Mahmut Kâmil Paşa atanmıştır (Yalçın 2008: 278).

Bahaeddin Şakir Bey'in kuvvetleri de söz konusu ceridede artık Teşkilat-ı Mahsusa Nail Bey Kuvvesi olarak yazılmaya başlanmış ve ceridenin sonuna kadar bir daha da Bahaeddin Şakir adından bahsedilmemiştir (Yalçın 2008: 279).

Sonuç olarak Kafkas Cephesinde Bahaeddin Şakir etkili bir isimdir. Ancak buradaki sorunlar da oldukça ağırdır. Onun İstanbul'a gitmesi ve cepheye yapılan yeni atamalar da durumu düzeltmeye yetmemiştir.

Ruslar Kafkas Cephesi'ndeki ilerleyişini sürdürmüş, Ardahan, Artvin, Kars, Erzurum, Trabzon, Erzincan, Van, Muş, Bitlis, gibi önemli merkezler işgal edilmiştir (Karal 1996: 484).

Ancak 1917 yılında Rusya'da Bolşevik İhtilalının çıkması üzerine Rusya 3 Mart 1918'de Bresk-Litovsk Antlaşmasını yaparak savaştan çekilmiş, Doğu Anadolu'da savaş sırasında ele geçirdiği yerleri de boşaltmayı kabul etmiştir (Karal 1996: 521, 522).

Osmanlı Devleti ise Birinci Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesini imzalamış ve bundan sonra da Kurtuluş Savaşı'na giden yolda bilinen süreç başlamıştır.

Kaynaklar

Arif Cemil (Baskı tarihi yok), "Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa", (Yayınlayan: Metin Martı), İstanbul, 2.baskı.

"Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı" (1993), Ankara, Genelkurmay Basımevi, C.1.

Devellioğlu, Ferit (2010), "Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat", Ankara, 26.baskı.

Karal, Enver Ziya (1996), Osmanlı Tarihi, Ankara, C.IX.

Uca, Alaattin (2009), "İttihad ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahaeddin Şakir Bey", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Yalçın, Hatice (2008), "Harp Ceridesi (I.Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi)", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.